Per Wästberg: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2004

Talare
Per Wästberg
Författare

Datum
20 december 2004

Carl Christoffer Gjörwell hette vår litteraturs störste läsare. Han var förläggare, bokhandlare, boksamlare, bibliotekarie i en person. Han debuterade som tidskriftsutgivare för 250 år sedan. Han ville tillägna sig författarens själ för att ”se genom floret, d.ä. att se hvad författaren tänkt och velat men icke kunnat säga: att gå hans tankeföljd på spåren; att blifva liksom hemmastadd med honom eller hans alldeles förtrogne vän. Kan man så läsa, uti ett lärt lugn, i en vacker afsides boning, vid en skön utsigt, under en bekymmerslös stilla stund; så har en lärd vunnit allt det, som han [...] sig önska kan.”

Det var för övrigt Gjörwell som hos hovkanslern klagade över höjda bokpriser: ”Tillåt aldrig att svenska bokhandeln reduceras till kokböcker och operor, rättnu de enda manuskripter, som med spekulation af en förläggare kunna emottagas.” Vad vi känner igen det – men vem ska vi klaga hos?

För 250 år sedan föddes Abraham Niclas Clewberg-Edelcrantz, den förste att ta plats i Akademien efter en avliden företrädare. Han var en samhällsnyttig lycksökare, en uppslagsrik karriärist, en skälm som därtill var docent i den idag tyvärr obefintliga kombinationen naturkunnighet med litteraturhistoria eller, som han tolkade det, diktning med elektricitet. Förutom att vara Gustaf III:s handsekreterare och chef för Operan och Dramaten reste han världens näst första telegraf på slottets tak och nådde på sju minuter kronprins Gustaf Adolf på Drottningholm. Han införde till Stockholm både den första ångmaskinen och Samuel Owen själv. Han byggde Eldkvarn och drev jordbruk på Stora Skuggan. För vår kunskap om honom kan vi tacka Karl Ragnar Gierows spirituella minnesteckning.

Akademiens minnesteckningar från 1800-talet är för övrigt en skatt inte bara av upplyftande retorik utan av djärv psykologi och en inlevelse som skulle förvåna dagens läsare om det funnes några. Hos Carl Wilhelm Böttiger, Bernhard von

Beskow och Gustaf Ljunggren förenas lärdom och fantasi till en högstämdhetens ljuva förvirring.

Denna dag 1804 tillföll Akademiens mindre guldpenning dikten ”Den allmänna kärleken” av Johan David Valerius, senare ledamot av Akademien och föremål för Phosphoruspoeternas giftiga angrepp på hans opera ”Björn Jernsida”. Det årets direktör, Christoffer Bogislaus Zibet, var censor hos Gustav IV Adolf. Han var det fria ordets undertryckare, motståndare till tidens upplösningsläror och föga hyllad författare till ett epos om en ekorre, Kurriaden. Från sin stol uttryckte herr Zibet sin kungakärlek med en glöd som ingen av oss sentida – oavsett vår förståelse för monarkins stundom trängda läge – kunnat överträffa. Hör här hur han beskriver kungens eriksgata:

”Se denna gråhåriga stridsman, som med möda släpar sig fram. Hans insjunkna ögon som begråtit flera Konungar, fästas på deras ättling och blixtra af ungdomens eld. Se denna moder, som med leende mun och ögat tindrande af ömhetens tår, upplyfter sin späda son och ber honom betrakta Den, som en dag skall skydda hans och hans afkommas öden.” Så blev det ju inte, kungen fördrevs fem år senare, en fransos besteg tronen och sitter där än.

1904 gav Henrik Schück ut sin bok om Gustaf III som fick Wirsén att med kung Oscars hjälp spärra Schücks inval samtidigt som han det året hejdade invalet av Oscar Levertin. I stället tog man Erik Axel Karlfeldt, bibliotekarie vid Lantbruksakademien, ett sällan anlitat bibliotek och därför en idealisk arbetsplats – anförtrodde han Dagens Nyheter. Den 20 december 1904 prisbelönade Akademien en Esaias Collin för hans sonetter ”Japaner”, ”Hälsning till Siljan” och ”O, torka barnatårar!”. Poeten leddes fram till direktören som berömde hans rena känslor och tankfulla behag.

Vid sidan av Akademiens egendomliga förehavanden utgav Strindberg 1904 Svarta fanor och Götiska rummen och Selma Lagerlöf Herr Arnes penningar. Anders Österling debuterade med Preludier och Sven Lidman med erotiska dikter i Pasiphaë. Johannes Edfelt och Karl Ragnar Gierow föddes 1904. Samma år på kontinenten föddes Isaac Bashevis Singer.

Och det var han som varnade för långrandiga presentationer av en romanfigur. Varför inte nöja sig med att skriva: ”Vid fem års ålder hade Zaddek långt skägg.” Det är det icke framhävda, det icke fokuserade som ger det skrivna röst och djup

– som en herre vid detta bord gärna framhåller. Vore allt utsagt funnes ingen röst. Å andra sidan vet berättaren i Stevensons Skattkammarön att ju mer man förtäljer desto bättre döljs själva kärnan: ”Skriv ner alla händelser… från början till slut… Utelämna ingenting utom detta enda: öns läge…”

Försäljningssiffrorna är höga för det lättsmälta och vitaminfattiga, för våld, skräck och avslöjanden. Den litteratur som siktar längre än till den underhållning vi bjuds i andra media har det inte lätt. För att ta sig in i litteraturen krävs eget skapande, intellektuell ansträngning, en förmåga att associera och drömma sig fram. Ingen TV-serie kan tävla med Dostojevskij, Kafka eller Thomas Mann. Sådana författare följer läsaren långt efter det boken slagits igen. Man minns man var fången hos dem en gång, man längtar tillbaka, kanske söker man upp dem på nytt. Den stora dikten utgör en existentiell depå. Den lyser upp världen och visar oss vad som kunde vara.

Om en bok ska bli ett minne för livet, måste den komma i rätt ögonblick. Det finns bara tre fyra sådana böcker som ger ens liv särskild tyngd, menar Proust, och hans egen romansvit måste höra till dem. Känslan av evighet i madeleinekakans smak eller i den ojämna trottoarstenen förde Proust vidare. Han rörde vid allt som inför ett avsked och lämnade det över till oss. En författare måste gå långt över osynliga gränser för att veta hur långt han kan gå; ingen kan säga det i förväg. Vissa böcker är därför underbart och skrämmande oklara. De leker kurragömma med oss i mörkret och författaren flyttar oavlåtligt och dödstyst på möblerna.

Livet är kort, så man borde bara läsa det bästa. Men jag kan aldrig låta bli att rota bland tiokronorsvolymer som antikvariaten ställer ut på trottoaren. Jag störtar mig över gästers kvarlämnade böcker på pensionaten, jag tittar med voyeurens lystnad på boksamlingen om jag kommer till okända hem.

Litteraturen hävdar att ingen databank eller regering till fullo kan kartlägga människors behov och fantasier. Därför innehåller vart konstverk något som befriar. Därför ägnar världens censorer så mycken kraft åt att förstöra bräckliga ting som drömmar, tankar, konstverk – och deras skapare. Om detta skriver herr Espmark i sin nya roman om Béla Bartók mot Tredje riket.

Dikten har blivit ett rum för friheten i en ofri tid. Ofri inte i fysisk så mycket som i andlig mening, eftersom mycket sägs bero på genetiskt betingade

beteendemönster. När tillvaron är en bur, blir konsten ett andningshål för den enskilde, ty på det området är människan fortfarande storartad, gåtfull och outtömlig. Med sin förmåga att berätta, fabulera ihop alternativ, uppfinna andra utvägar och möjligheter kan människan lämna sin inhägnad och vidröra tidens och rymdens gränser.

Jag besökte en gång Jorge Luis Borges i nationalbiblioteket i Buenos Aires där han satt fast förankrad vid en boksnurra. Det han tyckte mest om var ”timglas, kartor, 1700-talets typografi, smaken av kaffe och Stevensons prosa”. Witold Gombrowicz som samtidigt bodde i Buenos Aires tyckte sig jämt se Borges på väg till flyget för att hämta det Nobelpris han aldrig fick: ”Denne rene konstnär har en otrevlig förmåga att mobilisera en uppvaktning av de ynkligaste eunucker!”

Diktarens uppgift är att hålla öppet hus så att alla mänskliga skepnader kan söka sig dit, bosätta sig i honom, dra vidare. Borges skrev essäer om diktare och böcker som inte finns. Han kommenterade verk som en dag kommer att skrivas för att visa att framtiden ligger bakom oss. Dickens finns, men finns lundateologen Nils Runeberg som 1909 enligt Borges skrev ”Den hemlige frälsaren – tre versioner av Judas”; eller finns spionen Viktor Runeberg i ”Trädgården med gångar som förgrenar sig”? Google ger hundratals träffar på de namnen, men ingen säker existens.

Inuti biblioteken, i orden eller mellan stavelserna göms världen såsom den kunde upplevas då man var barn och identifierade sig med Gulliver, kapten Nemo och folksagans torparflicka. Borges tänkte sig världslitteraturen som en långsam erövring och inringning av slumpen. Alla böcker är i grunden en enda bok, alla författare en författare. Med den övertygelsen blir ingenting så viktigt som att det förflutnas litteratur bevaras. Borges liknar bybibliotekarien som var för fattig för att köpa nya böcker och då började skriva böckerna själv och gav dem titlar som påminde om berömda verk. När vi väljer ut och komponerar vårt förgångna, praktiserar vi en selektiv glömska och gör fiktionsfigurer av oss själva – kanske i vetskap om att sanningen skulle såra oss för djupt.

Gränsen mellan ficciones och inquisiciones, fiktion och utfrågning, är stimulerande oklar. Den essäistiska skönlitteraturen och den påhittade essäprosa, där författaren kommenterar och undersöker sin egen text, har åstadkommit spännande resultat också hos oss. Vi behöver diktare som Borges,

halvgalna bibliotekarier som perforerar omgivningen och fogar ihop den igen med nya gångjärn. I det inbillningens museum som grundas på våra bokminnen virvlar fragmenten av en sjunken lärdom och fastnar tillfälligt vid varandra. Den klassiska kunskapsvärlden har tunnats ut till notiser i en väldig postorderkatalog, där beställaren vid sitt köksbord aldrig är säker på om hon får i sin hand en astralkropp storlek 36 eller en brödkupong från 1920-talets Berlin.

Böckerna vänder oss ryggen tills vi rör vid dem. De flyttar tonfall och gester, kunskaper och historier från de döda till de levande. De kommer att finnas kvar då vi är borta. De är konserver av tid och öppnas på egen risk. Nya böcker sätter fötterna på de gamlas axlar, och de gamla formas av de nya fötternas tyngd och avtryck. En klassiker är därför, med George Steiners ord, ”en bok som blir lite nyare i övermorgon än den är i morgon”. Men för att leva måste boken användas. En fiol man låter ligga i decennier mister sin klang när ingen spelar på den. Kultur får inte hamna i träda. Vi måste läsa och skriva, köpa och låna böcker, vi måste berätta, samtala, förtäta orden och ge dem tyngd. Kanske utges för många böcker, men de bildar en fruktbar undervegetation; här och där göms frön till de verk vi upplever som mästerstycken.

Och alla böcker är ju läsvärda någon gång. I ett fängelse där böcker förvägras oss blir minsta bruksanvisning en roman. Ett bibliotek däremot är ett förråd för det outsägliga och oberäkneliga inom oss själva, en själens värmestuga. Därför bör vi värna om biblioteken. De är kollektiva skapelser, där individualismen, eftertanken och tystnaden har ett hem.

Men litteraturen är ingen plikt – ens för Nobelkommittén. I dess provins strövar vi alla utan tentamenstvång för att tämja tidens skoningslösa framfart, för att lätta en ensamhet och hämta nytt mod. Där möts vi på en lönnlig nivå som vi väljer och bestämmer själva. I det mötets förundran och förtjusning uppstår den hemliga gemenskap som är diktens mylla och vår egen grogrund.

Varje publicerad rad är en social handling. En versrad av Rilke är för mig verkligare än att byta bostad, antecknade Etty Hillesum på väg till sin död i läger. Även ritualer är sociala handlingar. De är magiska stunder som vi iscensätter för att ge kontur åt en formlös och brutal tid. Ritualen här idag är densamma som 1786. Där kungen sitter satt Gustaf III, med den skillnaden att Gustaf III gärna bevistade Akademiens enskilda sammankomster, en rätt som kungen fortfarande har men mindre ofta utnyttjat.

Ritualer är symboler för skeenden som en gång var viktiga. De lever upp då en gammal värld och dess värderingar viker undan, som vid sekelskiftet 1900. Man griper efter fästen bakåt, medan man färdas mot en framtid vars innebörd är okänd. Vår ritual den 20 december hyllar en kontinuitet, en närvaro i nuet och ett hopp om en framtid där besinning och humanitet får råda. Under någon timme känner vi hur levande och döda kommer samman i den vackraste av salar. Och vi lyssnar till Harry Martinsons ord: ”Där ingen lugn tanke uppstår, / där uppstår inte heller någon mänsklighet. / Där ingen estet lever / utformas inte heller / någon nyanserad uppfattning om människovärdet.”

Denna dag för femtiofem år sedan fick jag följa med Axel Hirsch hit till Börssalen. En ordensprydd kammarherre befallde mig att krypa upp på fönsterbänken i en nisch och lämna plats åt bättre behövande. Harry Martinson tog sitt inträde då, och det är hundra år sedan han föddes. För att påminna därom har herr Espmark författat en minnesteckning, ur vilken han senare kommer att läsa.

Källa
Hämtat från svenskaakademien.se (2025-09-30)

Taggar
Författare, Svenska Akademien

URI
https://www.svenskatal.se/tale/per-wastberg-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2004